

**ДРУКОВАНІ ВИДАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ
У II ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.**

У статті досліджується видавнича діяльність Харківського історико-філологічного товариства у другій половині XIX – на початку XX ст. як важливої складової частини загальних історико-краєзнавчих досліджень у зазначений період. На основі широкого кола джерел визначені основні напрями, форми й методи регіональних досліджень наукового осередку.

Ключові слова: Харківське історико-філологічне товариство, друковані видання, історичне краєзнавство, Харківська губернія.

В статье исследуется издательская деятельность Харьковского историко-филологического общества второй половины XIX – начала XX вв., как важной составной части общих историко-краеведческих исследований в указанный период. На основании широкого круга источников определены основные направления, формы и методы региональных исследований научного центра.

Ключевые слова: Харьковское историко-филологическое общество, печатные издания, историческое краеведение, Харьковская губерния.

The article explores the publishing activities of the Kharkiv Historical-Philological Association as an important part of historical study of local lore in the second half of the XIX-th. and the beginning of the XX-th. century. There were identified the main directions, forms and methods of regional scientific research center on the basis of a broad range of sources.

Key words: the Kharkiv Historical-Philological Association, print publications, historical study of local lore, Kharkiv region.

Постановка проблеми. У сучасних умовах формування національної самосвідомості та активізації інтересу до історичної спадщини українського народу, автентичне відтворення перебігу громадсько-просвітницьких заходів на сторінках друкованих видань другої половини XIX – початку XX ст. матиме не лише наукове, а й виховне значення. Засновані у цей період наукові інституції відігравали чималу роль у збиранні фактичного матеріалу та створенні відповідних методик дослідження краю. Саме вони проводили значну пошукову, видавничу і культурно-просвітницьку діяльність у галузі історичної науки.

Так, одним із найважливіших краєзнавчих осередків Харківської губернії у досліджуваній період було Харківське історико-філологічне товариство (далі ХІФТ), засноване 28 лютого 1877 року на базі історико-філологічного факультету Харківського університету. Саме тому науковий аналіз історико-краєзнавчої діяльності науковців ХІФТ та висвітлення їх творчого доробку дає можливість не лише реконструювати історію формування краєзнавчих досліджень, але й визначити місце історичного краєзнавства у контексті розвитку історичної науки.

Аналіз актуальних досліджень. Процес становлення та розвитку історико-краєзнавчих досліджень у системі університетських центрів і провідних наукових організацій підросійської України у II половині XIX – на початку XX ст. став об'єктом та предметом наукового вивчення істориків, філологів, культурологів, етнологів тощо. Так, ще у дореволюційний період з'явилися різнопланові праці, які мали певне відношення до питання історичного краєзнавства у видавничій діяльності членів ХІФТ та належали самим учасникам цього руху: подяки, портрети та некрологи її видатних діячів [15], перші спроби бібліографічного опису періодичних видань [20]. Серед найзмістовніших праць, присвячених у тому числі краєзнавчій діяльності товариства, слід відзначити роботу відомого харківського дослідника Є.К. Редіна [10]. Дослідник окреслив основні напрями наукових досліджень та окремі краєзнавчі заходи товариства, навів вибіркового переліку доповідей і рефератів. Проте переважна більшість праць зазначеного періоду носили фрагментарний характер.

Даній проблематиці приділялася увага й у радянській історіографії. Варто відзначити роботи Л.П.Калуцької [4], В.Г.Сарбея [11], В.З.Фрадкіна [21;22], В.С.Шандри [24] та ін. Серед сучасних досліджень слід виокремити праці Ю.Й.Журавського [2], В.Ю.Назаренка [7], О.І.Журби [3], С.М.Куделка та В.К.Міхеєва [6]. Певні аспекти проблеми були розглянуті М.М.Красиковим [6].

Таким чином, спектр наукових інтересів сучасних дослідників краєзнавчого руху досить широкий. Проте ці роботи стосуються різних аспектів діяльності товариства, у той час як питання історико-краєзнавчого руху у видавничій діяльності ХІФТ залишається недостатньо вивченим.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі виявленого комплексу джерел, здобутків історіографії з'ясувати внесок друкованих видань ХІФТ у розвиток історичного краєзнавства у II половині XIX – на початку XX ст.. Основні завдання випливають з мети дослідження: поліпшити стан наукової розробки з даної тематики шляхом відображення процесу організації видавничої діяльності ХІФТ, а також окреслити роль окремих наукових праць членів ХІФТ у розвитку української історичної науки.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших краєзнавчих осередків у другій половині XIX – на початку XX ст. було ХІФТ. У його роботі брали участь найвидатніші вчені Харківського університету, які мали можливість підтримувати наукові зв'язки як із вітчизняними, так і з закордонними науковими центрами, проводити просвітницьку роботу, зокрема влаштовуючи курси публічних лекцій та наукових читань, ініціювати створення архівів, музеїв, бібліотек тощо. Важливою складовою частиною роботи ХІФТ була їх видавнича діяльність, зумовлена необхідністю сприяти поширенню історико-краєзнавчих та етнографічних знань серед населення. Так, згідно з §2 ст.1 Указу Сенату від 6 квітня 1865 р., друковані видання університетських наукових об'єднань звільнялися від попереднього цензурного нагляду, а відповідальність за неї покладалася на відповідні університети [8]. Таким чином, питання про випуск відповідного друкованого органу, який міг, з одного боку, інформувати громадськість про діяльність товариства, а з іншого – містити на своїх сторінках наукові праці його членів, постало відразу ж на початку роботи наукової організації. Так, вже з 1886 р. результати своїх досліджень вчені почали публікувати у науково-популярному «Збірнику ХІФТ» [12], який і започаткував видання цілої серії збірників. Таким чином до 1914 р. їх було видано 21 томів [22, с.230]. Зауважимо, що всі томи збірників мали майже однакову структуру. Кожен том складався з двох частин – першої «офіційної» та другої «неофіційної». Традиційно у першій частині вміщувалися статuti товариства, протоколи засідань, річні звіти про діяльність та списки його членів, у другій – друкувалися документи та статті з історії, мови, літератури, фольклору тощо.

Слід підкреслити, що звіти і протоколи засідань ХІФТ, подають важливу інформацію про історико-краєзнавчу діяльність товариства, про участь у його роботі видатних краєзнавців, а саме археологічні, етнографічні та архівні дослідження, наукові експедиції у II половині XIX – на початку XX ст. Крім цього, вони зосереджують у собі цінну інформацію щодо пожертвувань та державних субсидій на розвиток історичного краєзнавства у регіоні [18]. Таким чином, члени товариства намагалися значно збільшити коло прихильників своєї історико-краєзнавчої діяльності серед широких верств населення.

У другій частині збірника містилися аналітичні статті з місцевої історії та культури, повідомлення про розкопки городищ та курганів на території Слобожанщини, а також багато унікальних фольклорно-етнографічних матеріалів. Видання зосереджує велику кількість мемуарів, заміток, історико-статистичних матеріалів, наукових статей, які мали безпосереднє відношення до історії минулого та тогочасного життя Харківської губернії. У публікаціях висвітлювалися погляди щодо формування наукових засад історичного краєзнавства, організації дослідницької роботи, вдало поєднувалися як наукові, так і аматорські форми діяльності. До того ж, на сторінках друкованих видань з'являлися нові архівні матеріали, які тривалий час залишалися невивченими у різних архівах. Більшу

частину опублікованих праць було присвячено місцевій історії, археології, етнографії. Науковий матеріал ґрунтувався або на вивченні архівного матеріалу, або на дослідженні народного життя. Так, невеликий, але ґрунтовний нарис з історії розвитку промисловості на Слобожанщині написав Є.І.Трефільєв [13]. Він же підготував публікацію важливих історичних документів [14]. Історія Харкова і Харківської губернії знайшла своє відображення також у працях Є.О.Альбовського [15, с.9-53], А.П.Твердохлебова [16, с.429-461] тощо. Про розвиток архівної справи у Харківській губернії розповідають цікаві роботи А.С.Лебедева [17, с.98-105], Д.П.Міллера [17, с.197-450], та інших. Значний внесок члени ХІФТ здійснили й у сферу української археології. На особливу увагу заслуговують праці приват-доцента Харківського університету В.Ю.Данилевича [17, с.227-229; 15, с.375-395]. Ці статті значно підвищили рівень археологічного знання про Україну та про її народ. Вагомий внесок в українську археологічну науку здійснив інший вчений товариства В.О.Бабенко [15, с.353-357] тощо. Дослідження цих науковців сприяли вивченню археологічного минулого давнього населення на території Харківської губернії.

Варто зазначити, що оскільки останні томи «Збірника ХІФТ» були присвячені ХІІ археологічному з'їзду у Харкові (1902 р.) та ХІІІ археологічному з'їзду у Катеринославі (1905 р.), багато матеріалів не були надруковані. Тому М.Ф.Сумцов вніс пропозицію щодо видання ще одного друкованого органу – «Вісника ХІФТ» [23, арк.3]. Проте, через несприятливі політичні та фінансові обставини було видано лише 5 випусків періодичного видання (з 1911 по 1914 рр.) [1] за редакцією М.Ф.Сумцова. На його сторінках відображався і фіксувався історичний час з його провідними ознаками: суспільно-політичним та економіко-правовим статусом, рівнем матеріального і духовного розвитку та станом національної самосвідомості. Насичені різноманітною історичною, етнографічною, літературно-бібліографічною інформацією численні повідомлення, виписки з регіональної преси, тексти архівних документів стали вагомим джерелом для історичних досліджень та краєзнавчих характеристик регіону.

Варто зазначити, що видавництво наукових праць вимагало значних фінансових засобів. Оскільки єдиним джерелом прибутку товариств були внески їх дійсних членів, то, звичайно, тих коштів, які громада могла виділити на друк, не вистачало. Лише після отримання відповідних державних субсидій, їм удалося налагодити систематичне видання нових томів збірників. Разом з тим, окрім державної допомоги, ХІФТ активно використовували й університетську фінансову допомогу, а також приватні пожертви. Так, у 1892р. на адресу ХІФТ надійшло 300 крб. для видання «Збірника» [18, с.3], а у 1896 р. – 1897 р. – 400 крб. [9, с.1]. Підтримуючи нові видавничі проекти ХІФТ, історико-філологічний факультет Харківського університету передав йому для видання 7-го тому «Збірника», який був присвячений вшануванню пам'яті видатного українського філософа Г.С.Сковороди, 198 крб., а правління університету – 300 крб. [19, с.15]. Проте, незважаючи на розміри членських внесків, урядову допомогу та приватні пожертви, товариству на початку ХХ ст. не вистачало коштів на розгортання належної видавничої діяльності, а події Першої світової війни та економічної кризи в Російській імперії поставили на ній крапку.

Висновки. Отже, середина та друга половина ХІХ ст. нерозривно пов'язана з подальшим утвердженням наукових засад української історичної думки, трансформацією її в науку, формуванням її національних традицій. Вирішальну роль у становленні історичного краєзнавства відіграла видавнича діяльність ХІФТ, яке у цей період стало потужним осередком розвитку історико-краєзнавчих знань. Члени товариства розробляли важливі історико-краєзнавчі питання, друкували цінні статті з проблем української історії, етнографії, фольклористики, тощо, які не втратили свого наукового значення і сьогодні. Таким чином, протягом тривалого часу товариство відіграло провідну роль у процесі формування історико-краєзнавчих досліджень в Україні. Друковані видання ХІФТ – це своєрідне і багатопланове історичне джерело не лише за змістом, але й за структурою опублікованого фактичного матеріалу. Насичені різноманітною історико-краєзнавчою,

етнографічною, літературно-бібліографічною інформацією численні замітки, повідомлення, тексти архівних документів стали вагомим джерелом для історичних досліджень та краєзнавчих характеристик регіону.

Перспективи подальших досліджень. Історіографія проблеми складається з певного кола наукових досліджень, проте висвітлена у науковій літературі досить фрагментарно, до цього часу не стала предметом спеціального дослідження. Зокрема, потребують вивчення такі питання, як внесок окремих краєзнавців у видавничу діяльність ХІФТ; вплив соціально-економічних та суспільно-політичних факторів на появу нових друкованих видань ХІФТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вестник Харьковского историко-филологического общества: в 5 вып. / [ред. Редин Е.К.]. – Харьков: Печатное дело, 1911-1914.
2. Журавский Ю.И. Исторический факультет Харьковского университета: очерк истории / Журавский Ю.И., Зайцев Б.П., Мигаль Б.К. // Вісник Харківського університету. – Х., 1991. – № 357. – С.4-38.
3. Журба О.І. «Неісторіографічне» в формуванні регіональної історіографії Слобожанщини / Журба О.І. // Харківський історіографічний збірник. – Х.: Вид-во НУА, 2006. – С.112-156.
4. Калущая Л.П. Предисловие /Л.П. Калущая // Систематический указатель к периодическим изданиям историко-филологического общества при Харьковском университете за 1886-1914 гг. [сост. Э.С. Беркович]. – Х., 1955. – С.3-8.;
5. Красиков М.М. 3 історії вивчення Слобожанщини / Михайло Красиков // Краєзнавство. – 1995. – №1-4. – С.19-23.
6. Куделко С. Про розвиток історичного краєзнавства у Харківському університеті / В.Міхеєв, С.Куделко // VIII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство і культура».– Ч.1.– Х.,1997.– С.11-24.
7. Назаренко В.Ю. Харьковское историко-филологическое общество. Вопросы литературоведения / Назаренко В.Ю. – Х.: АО «Бизнес информ», 1999. – 288 с.
8. О даровании некоторых облегчений и удобств отечественной печати: Именной указ от 6 апр. 1865 г., данный Сенату // 2 ПСЗ. – СПб.: Тип. 2-го Отд-ния Собств. е. и. в. Канцелярии. – Т.XL. -Отд-ние 1. – №41988.
9. Отчеты и протоколы заседаний историко-филологического Общества // Труды Педагогического отдела Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1899. – Вып.5. – С.1.
10. Редин Е. Историко-филологическое общество / Е.Редин // Ученые общества и вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905). – Х., 1911.
11. Сарбей В.Г. Харківське історико-філологічне товариство та його вклад в історіографію України: (До 100-річчя заснування та початку діяльності) / В.Г.Сарбей // УДЖ. – 1977. – №12. – С.99-103.
12. Сборник Харьковского историко-филологического общества: в 14 т. / [сб. науч. трудов / ред. Редин Е.К.]. – Х.: Печатное дело, 1886-1914.
13. Сборник ХИФО. – Х., 1894. – Вып.6.
14. Сборник ХИФО. – Х., 1899. – Т.XI.
15. Сборник ХИФО. – 1902. –Т.XIII.
16. Сборник ХИФО. –1905 – Т.XVI.
17. Сборник ХИФО. – 1913. – Т.XIX.
18. Сумцов Н. Отчет о деятельности Харьковского историко-филологического общества за 1890-91 гг. / Н.Сумцов // СХИФО. – Х., 1891. – Т.3.
19. Сумцов М.Ф. Отчет о деятельности Харьковского историко-филологического общества в 1893-94 академ. году / Н.Сумцов // СХИФО. - Х., 1894. – Т.6. – С.XIV.
20. Устинов И.А. Литература о Харьковской губернии: [Библиогр. указ.] / И.А.Устинов. – Х., 1886. – С.215-218.
21. Фрадкін В.З., Шейко В.М. Науково-освітня діяльність Харківського історико-філологічного товариства (1877-1919 рр.) / В.Фрадкін, В.Шейко // Вісник Харківського університету. – 1979. – № 182 – Вип.11.
22. Фрадкин В.З. Харьковское историко-филологическое общество (1877-1919 гг.) / В.Фрадкин // История и историки. Историографический ежегодник. 1979. – М., 1982;
23. Центральний державний історичний архів України. – Ф.2017. – Оп.1. – Спр.227. – Арк.3.
24. Шандра В.С. К истории деятельности Харьковского историко-филологического общества / В.Шандра // Археологический ежегодник за 1985 год. – М., 1986. – С.221-229.